

A. N. Kononov, Oçerk istorii izuçeniya tureckogo yazıka. Leningrad 1976. 120. s.

Prof. A. N. Kononov 1972'de İstoriya izuçeniya tyurkskix yazıkov v Rossii. Dooktyabr'skiy period (Leningrad 1972) adlı bir eser yaymıştı. Yazar, bu eserinde Rusya'da Türk dil ve diyalektleri alanında yapılan çalışmaları başlangıcından başlayarak ana çizgileriyle gözden geçirmişti. Bu kitabını yazarken Rus Türkologları üzerine zengin bilgi ve belge toplayan Prof. Kononov, 1974'te Rusya'da yetişen Türkologların *biobibliographique* sözlüğünü de yaymıştı (Biobibliografiçeskiy slovar' oteçestvennix tyurkologov. Moskva 1974). Rus Türkologlarının yaşam ve çalışmaları üzerine toplu bilgi veren bu sözlükle Prof. Kononov, 1972'de çıkan kitabını bütünlemişti.

1977'de çıkan bir yazımızda (Rusya'da Türkoloji çalışmaları. Dünya Edebiyatından Seçmeler I. yıl I. sayı 18-24. s.) Prof. Kononov'un bu eserleri üzerinde durmuştuk. O yazımızın sonunda, Türkolojinin tarihi üzerinde çalışanların, Prof. Kononov'un kitaplarını sık sık kullanacaklarını belirtmiştik. Şu son yıllarda yazdığımız *biographique* yazılarda Prof. Kononov'un bu eserlerinden sürekli olarak yararlandığımızı da saklamayalım.

Rusya'da Türkolojinin uzun ve zengin bir geçimi vardı. Ancak, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Macaristan, Polonya gibi Avrupa ülkelerinde de Türkoloji eski bir bilim kolu olarak büyük bir gelişme göstermiştir.

Anlaşılan Prof. Kononov, yalnız Rusya'da yetişen Türkologların çalışmaları üzerine bilgi vermekle yetinmek istememiştir. İşte Avrupa ülkelerinde Türkoloji alanında yapılan çalışmaları ana çizgileriyle kapsayan bir kılavuza ihtiyaç duyulduğunu gören yazar, son olarak yeni bir eser daha verdi.

Prof. Kononov, bu küçük eserinde yalnız Anadolu Türkçesi alanında yapılan çalışmaları göz önünde tutmuştur. Daha sonra Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca adını alan bu dil, bugün Türkiye Cumhuriyetinin resmî dilidir. Türk dili (veya Türkçe) adını verdiğimiz bu dilin

birçok kolları vardır. Türkmence, Tatarca, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Başkurtça, Nogayca, Kara Kalpakça, Karayca, Yakutça, Çuvaşça gibi.

Türk dili (veya Türkçe) geniş kapsamlı bir addir. Prof. Kononov, yeni eserinde "Türk dili" adını dar anlamıyla kullanmıştır. Rusçada bu kavram için tureckiy yazık adı kullanılır. "Türkiye Türkçesi" için Fransızlar Turc veya Turk de Turquie, Turquien, İngilizler Turkish veya Turkic of Turkey, Almanlar ise Türkisch veya Türkei-Türkisch adını kullanırlar. Bu alananda Almanca yayınlarda Reichstürkisch adı da kullanılmıştır (Björn Collinder, Konrad Nielsen). Macarlar Türkiye Türkçesine török adını verirler. "Bütün Türk dil ve diyalektleri" kavramını karşılamak için ise Macarcada türk biçiminden yararlanmak kolaylığı vardır.

Bu duruma göre, Prof. Kononov'un eserinde daha çok Anadolu veya Osmanlı Türkçesi (Türkiye Türkçesi) üzerinde durulmuştur. Ancak, Türkologların çalışmalarını bu bakımdan ayırmak kolay değildir. Örnek olarak, Johann (Johannes, Hans) Schiltberger (Schildtberger) (1381-1440), "Mühlbach'lı öğrenci" veya "Mühlbacher", Gennadios Skholarius (öl. 1468), Bartholomaeus Georgievits, Arnold von Harff, Filippo Argenti, Pietro Ferraguto (1580-1656), Hieronymus Megiser (1553-1618), Pietro della Valle (1586-1652), André du Ryer, Bernardo da Parigi, Johann-Bäptist Podesta (Giambattista Podesta), François Mesgnien Meninski, J. B. Holdermann (1694-1730), M. Viguier gibi yazalar için bir güçlük yoktur. Ancak, yazarın da belirttiği gibi (25. s.), É. M. Quatremère (1782-1857) ve A.-J.-B. Pavet de Courteille (1821-1889), Fransız Türkolojisinin sınırlarını Orta Asya ("Çağatay") ve Doğu Türk eserlerine yaymışlardır. C. A. Barbier de Meynard (1826-1908), Jean Deny (1879-1963) daha çok eski geleneğe bağlı kalmışlardır. Ancak, M. A. Castrén (1813-1852), Prof. Kononov'un da yazdığı gibi (47. s.), Ural-Altay dilleri alanında çalışmıştır, G. J. Ramstedt (1873-1950) de Altay dilleri alanında ün yapmıştır (47. s.). Ancak, Ramstedt doğrudan doğruya Türk dil ve diyalektleri ve özellikle Anadolu Türkçesi alanında bir çalışma yapmamıştır. Yalnız Martti Räsänen, Prof. Kononov'un da belirttiği gibi, Türk diyalektolojisi üzerinde durmuştur. Yazar, onun Türk diyalektolojisi alanındaki eserlerini saymayarak A. P. Vekilov'un Tureckaya dialektologiya, I (Leningrad 1973, 37-38. s.) adlı eserine dayanmakla yetinmiştir (47. s. 195. not). Buna karşılık, Räsänen'in Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen (Helsinki 1949), Materialien zur Mor-

phologie der türkischen Sprachen (Helsinki 1957) ve Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen (Helsinki 1969) gibi eserlerini vermiştir (47. s. 196. not). 1950'de çıkan bir yazımızda (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi VIII, 240-249) Räsänen'in Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen adlı eserini değerlendirmiştik. Bundan başka, C. Brockelmann da bu eser üzerinde durmuştur (Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft IV, 1950, 561-566). Prof. Kononov'un bu yazıları göz önüne almamasını bir yana bırakalım. Ancak, "Osmanist" olarak Räsänen'in Anadolu diyalektolojisi alanındaki yayınlarını bildirmesi yararlı olurdu. Ayrıca, bu çalışmalar üzerine Tadeusz Kowalski'nin yazmış olduğu eleştirileri de vermesi gerekirdi (The Polish bulletin of Orietal studies 1, 1937, 46-57, 2, 1938, 41-47).

Avusturya'da J. von Hammer-Purgstall'in yanında (33. s.) Friedrich Kraelitz von Greifenhorst (1876 - 1932) da anılmaya değer bir bilgidir. Hammer'in açtığı yolda çalışan Kraelitz, Prof. Paul Wittek'le birlikte bir dergi de çıkarmıştı (Mitteilungen zur osmanischen Geschichte). Onun Corollarien zu Fr. Miklosich "Die türkischen Elemente..." (Wien 1911) adlı yazısı değerli bir katkıdır.

İngiltere'ye gelince: A History of Ottoman Poetry yazarı E. J. W. Gibb'in yaşamı ve çalışmaları üzerine çalışma arkadaşı Halil Halit Beyin yazmış olduğu yazı 1978'de Hayat Tarih Mecmuası'nda çıktı (Türkiye'ye hiç gelmeden kendi kendine Türkçe öğrenip, altı ciltlik "Osmanlı Şiiri Tarihi"ni yazan bir büyük adam: E. J. W. Gibb kimdi ve bu eseri nasıl meydana getirdi? Hayat Tarih Mecmuası 14. yıl 1. cilt 1. sayı 4-9. s.).

Prof. Kononov, bu bölümde (35. s.) A. L. Davids'in 1832'de çıkan Türkçe gramerine de değiniyor. Ancak, yazar A. L. Davids'in yaşamı üzerine bilgi vermemiştir. Davids'in annesi bu eseri 1836'da Fransızcaya çevirmişti (Arthur Lumley Davids, Grammaire turke. 1836). Bu çeviride yazarın yaşamı üzerine bir not (Notice biographique sur l'auteur) da vardır. Bu nota göre, Davids 1811'de Hampshire'de doğmuş, 1832'de ölmüştür.

Prof. Kononov, Almanya'da yetişen Türkologlar arasında yalnız J. Th. Zenker, W. Bang ve C. Brockelmann'ın adlarını anmakla yetinmiştir. Bunlardan başka, G. Bergsträsser'i de Zur Phonetik des Türkischen nach gebildeter konstantinopler Aussprache adlı çalışması için anmıştır. Onun bu çalışmasını Dr. M. Şükrü Akkaya Türkçeye çevirmiştir (Türk fonetiği. İstanbul 1936). Alman Türkologla-

rı arasında Karl Foy (1856-1907) da anılabilir, sanıyoruz. Onun Die ältesten osmanischen Trascriptionstexte in gothischen Lettern (Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen IV, 1901, 230-270. s., V, 1902, 231-293. s.) adlı çalışmasını yazar "Mühlbachlı öğrenci"nin kitabı dolayısıyla vermiştir (11. s. 8. not). Ancak, Foy, Anadolu diyalektolojisi alanında da birtakım çalışmalar yapmıştır. Azerbajğanische Studien; mit einer Charakteristik des Südtürkischen (Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen VI, 1903, 126-193. s., VII, 1904, 197-265. s.) gibi. Martin Hartmann, Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen'de (X, 1907, 299-304. s.) onun yaşamı üzerine toplu bilgi verdiği gibi, bilimsel çalışmalarını da gözden geçirmiştir...

Romanya'da Türk dili ve Türk tarihi alanında çalışan bilginleri sayarken Prof. Kononov (43-45. s.) daha çok çağdaş adlar üzerinde duruyor. Eski bilginlerden yalnız büyük tarihçi Nicolae Iorga'yı anıyor. Onun yanında dil bilgini olarak Lazăr Şaineanu'yu da saymak gerekirdi. Şaineanu Influenta orientala asupra limbei și culturei româna (I-II, București 1900) adlı büyük eseriyle tanınmıştır. Son yıllarda bu yolda yeni birtakım çalışmalar yapıldığına tanık olduk. Örneğin Heinz F. Wendt 1960'ta Die türkischen Elemente in Rumänischen adlı bir eser verdi. Ancak, Şaineanu'nun eseri eski değer ve ağırlığını olduğu gibi saklamıştır.

Bunun gibi, Yugoslavya'da yapılan çalışmalara değinen yazar, Prof. Fehim Bajraktarević'in adını vermekle yetinmiştir (45. s.). Yugoslavya'da anılmaya değer bir uzman da Abdula Skaljić'tir. Onun Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku (Sarajevo 1966) adlı eseri de Sırp-Hırvat dilindeki Türkçe alıntılar üzerine yazılmış sağlam bir eserdir. (Skaljić'in yaşamı ve çalışmaları üzerine ölümü dolayısıyla H. Ömer Muşic 1968'de bir yazı yazdı: Merhun Abdullah Şkalyić. İslâm Medeniyeti 1. yıl 9. sayı 29-30. s.)

Yugoslavya'dan söz ederken Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen (I-II, Wien 1884) adlı büyük çalışmanın yazarı Franz Miklosich'i de anmak gerekmez miydi? Bu eserin Nachtrag bölümü de vardır (I-II, Wien 1888-1890). Uzun yıllardan beri bu alanda da yeni çalışmalar yapılmıştır. Ancak, Miklosich'in eseri eski değerini saklamıştır.

Prof. Kononov'un belirttiği gibi, İsveç'te Türkoloji (ve Altayistik) tarihi Philipp Johann von Strahlenberg'in 1730'da çıkan tanınmış eseriyle başlar (46. s.). 184. notta bu eserin adı da verilmiştir. Ancak,

yazar, bu eserin 1975'te Szeged'de çıkan yeni baskısını görememiştir. Strahlenberg Anadolu Türkçesine değinmemiştir. Gustaf R. Raquette (1871-1945) de daha çok Doğu Türkistan diyalektleri üzerinde çalışmıştır. Yalnız, onun The Accent Problem in Turkish (Lund 1927) adlı çalışmasında Türkçede vurgu problemi tartışılmıştır (Bu çalışmanın Türkçesi: Türkçede Vurgu meselesi. Azerbaycan Yurt Bilgisi 3. yıl [1934] 33-34. sayı 341-347. s.; 35-36. sayı 365-373. s. Çeviren Mebrure veya Mebrure Rahmi).

Raquette'in öğrencisi Gunnar Jarring de daha çok Yeni Uygur diyalektiyle uğraşmıştır. Jarring 1970'te çıkan bir yazısında (Uygurovedenie v Şvecii. İssledovaniya po uygurskomu yazıku 2. Alma-ata 1970. 17-20. s.) İsveç'te Uyguroloji alanında yapılan çalışmalar üzerine toplu bilgi vermişti.

Ural dilleri alanındaki eserleriyle tanınmış olan Björn Collinder, Reichstürkische Lautstudien (Uppsala-Leipzig 1939) adlı bir eser vermişti. Ancak, onun bu çalışması Herbert W. Duda'nın ağır eleştirilerine uğramıştı (Zu Björn Collinder's osmanisch-türkischen Lautstudien. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 94, 1940, 86-105. s.).

Prof. Kononov, bu küçük eserini taslak (oçerk) olarak adlandırmıştır. Bu yoldaki derin yetkisini yaptığı çalışmalarla ispat etmiş olan yazarın bu taslağı bütünleyerek daha büyük bir eser vereceğini tahmin ediyoruz. Bu bakımdan birkaç küçük notumuzu bir ek olarak veriyoruz:

30. s. József Thúry (1861-1906) Macar Türkologları arasında özel bir yer tutar. Prof. J. Németh, 1934'te Macar Bilimler Akademisinde verdiği bir anma söylevinde onun yaşam ve çalışmalarını değerlendirmişti (Thúry József emlékezete. Budapest 1934). Németh'in bu küçük eseri Türkçeye de çevrilmişti (J. Thury. İstanbul 1950). 1973'te Valéria Csikai, *Analecta Linguistica*'da (Vol. III, No. 2, 139-141. s.) Thúry'nin bütün yazı ve çalışmalarını toplamıştır.

30. s. Ármín Vámbéry'nin yaşamı ve çalışmaları üzerine György Hazai de küçük bir kitap yazdı (Vámbéry Ármín. Budapest 1976). Prof. Kononov'un 1976'da çıkan bu kitabı görmemesi normaldir.

32. s. 108. not. J. Moravcsik'in *Ungarische Bibliographie der Turkologie und der orientalisch-ungarischen Beziehungen 1914-1925* adlı *bibliographique* çalışması Kőrösi Csoma-Archivum'da çıkmıştır (II, 1926, 199-263. s.). Bu derginin adı kitapta Keleti Szemle dergisiyle ("Keleti Czemle Archivum") karışmıştır. L. Rásonyi'nin *Ungarische Bibliographie der Turkologie und der orientalisch-ungarischen Bezie-*

hungen 1926-1934 adlı çalışması da Kőrösi Csoma-Archivum'da çıkmıştır (I. Ergänzungsband 1935,168).

48. s. 1954'te T. I. Itkonen (Ural-Altäische Jahrbücher XXVI, 117-118. s.) Konrad Nielsen'in yaşamını tanıttığı gibi, bilimsel çalışmalarını da ana çizgileriyle değerlendirmişti.

72-73. s. Yazar, Güneş-Dil teorisi üzerine küçük bir özet vermekle yetinmiştir. Başlangıçta Abdülkadir İnan da bu teoriyi benimsemişti. Onun bu yolda yazılmış bir kitabı da vardır (Güneş-dil Teorisi Üzerine Ders Notları. İstanbul 1936). Ancak, İnan sonraki yazılarında bu teoriyi sık sık eleştirmiştir.

74. s. Türk Dil Kurumunun çalışmalarından söz ederken Prof. Kononov, Ragıp Hulûsi Özdem'i de anıyor. Yalnız, Özdem'in yazı reformu ve dil çalışmaları alanındaki rolü daha açık olarak belirtilmeye değer, sanıyoruz. Prof. Özdem, Prof. Németh'in eski bir öğrencisi ve seçkin bir dil uzmanı olarak Türk Dil Kurumunun çalışmalarında özel bir rol oynamıştır.

90. s. Yurdumuzda Anadolu ağızları üzerinde çalışanları sayarken Necip Asım (1861-1935)'i de anmak gerekir. Onun 1902, 1903 ve 1904 yıllarında Keleti Szemle dergisinde çıkan yazıları (Dialecte ture de Kilis. Keleti Szemle III, 261-273. s.; Dialecte de Behesni. Keleti Szemle IV, 125-127. s.; Dialecte ture d'Erzerum. Keleti Szemle V, 126-130. s.), bu yolda çıkan ilk yazılardır. Necip Asım (Yazıksız), bu yazılarında Balkanoğlu ve Balhassanoğlu adlarını kullanmıştır.

Yazar, bu alanda eser veren yabancı Türkologların adlarını verirken J. Thúry'yi de anıyor. Bizim bildiğimize göre, Thúry Balkan Türk ağızlarıyla uğraşmamıştır. Onun Kastamonu ağızı üzerine bir çalışması vardır (A kasztamuni-i török nyelvjárás. Budapest 1885). Bu çalışma, Thúry'nin İstanbul'dan getirdiği bir yazmaya dayanılarak yazılmıştır. Yazma, Kastamonu ağızını kullanan bir şairin eseridir.

Bu küçük noktaların yazımızda sözünü ettiğimiz eserin değerinden hiçbir şey eksiltmediği açıktır. Türk dilinin, Türk diyalektlerinin ve Türk ağızlarının geçmişi öğrenmek isteyen dilcilerimize bu küçük eserin sağlam ve yararlı bir kılavuz olacağı inancındayız.

Hasan Eren